

HAJDU TAMÁS–HAJDU GÁBOR

A hasznosság és a relatív jövedelem kapcsolatának vizsgálata magyar adatok segítségével

Tanulmányunk szubjektív jólléti mutató segítségével vizsgálja a hasznosság és a relatív jövedelmi helyzet közti összefüggést magyar adatok alapján. A korábbi hasonló témájú kutatások rámutattak arra, hogy az abszolút jövedelem mellett lényeges szerepet játszik elégedettségünkben a másokhoz és a saját korábbi jövedelmünkhöz viszonyított helyzet is. A másokhoz viszonyított helyzet hatása ugyanakkor nem egyértelmű. Általános esetben a hasonló társadalmi helyzetű egyének jövedelmének emelkedése az elégedettség csökkenéséhez vezet (státushatás), ugyanakkor változékony társadalmi környezetben, amikor a jövő kevésbé kiszámítható, mások magasabb jövedelme a jövőbeli kilátásokról szolgáltatathat információt, így a hatás fordított is lehet (információs hatás). Eredményeink azt mutatják, hogy Magyarországon az információs hatás a domináns, azaz a hasonló helyzetűek csoportjának magasabb jövedelme növeli az egyén elégedettségét. Az elméletnek megfelelően azok körében, akik várható jövedelmüket kevésbé látják előre (bizonytalanok, munkanélküliek), mások jövedelme erőteljesebben tölti be az információforrás szerepét, míg azok között, akik társadalmi státusukat helyezik előtérbe (férfiak, fiatalok), az átlagnál inkább érvényesül a státushatás.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: D60, I31.

A közgazdaságtan a többi társadalomtudományhoz viszonyítva lényegesen kevesebbet foglalkozik a relatív helyzet jóllétet, hasznosságot, viselkedést meghatározó szerepével. Az elemzések többsége azzal a feltételezéssel él, hogy az emberek hasznossága kizárólag a saját fogyasztásból származik. Ez a hipotézis ugyanakkor alapvetően mond ellent számos empirikus eredménynek, amelyek arról számolnak be, hogy a relatív társadalmi helyzet döntéseink lényeges mozgatórugója. Ez a tanulmány szubjektív jólléti adatok segítségével vizsgálja meg az elégedettség és a relatív jövedelmi helyzet közti összefüggést.

* Köszönjük Berde Évának és tanulmányunk anonim bírálójának a kéziratához fűzött hasznos észrevételeit. A fennmaradó hibákért a felelősség a szerzőket terheli.

Hajdu Tamás a Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtani Doktori Iskolájának PhD-hallgatója (tamas.hajdu@uni-corvinus.hu).

Hajdu Gábor az ELTE Szociológiai Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, a Tárki munkatársa (hajdugabor@caesar.elte.hu).

A szubjektív jóllét mérése

Kezdetben a szubjektív jóllét empirikus vizsgálata a pszichológusok és szociológusok felségterülete volt,¹ az utóbbi időben azonban a közgazdászok is egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a témakör iránt. Az elmúlt évtizedben a közgazdaságtan egyik leggyorsabban fejlődő területét a szubjektív jólléttel foglalkozó kutatások alkották. Az *EconLit* adatbázisa szerint azoknak az 1960 és 2009 között publikált folyóiratcikkeknek, amelyek címükben tartalmazzák a *happiness*, *life satisfaction* vagy *well-being* angol kifejezéseket, 88 százaléka a 2000-tól 2009-ig tartó periódusban, 61 százaléka pedig a 2005 és 2009 közötti időszakban jelent meg. A szubjektív jóllét mérése leggyakrabban kérdőíves felmérésekkel történik, amelyek során a válaszadóknak például egy 0–10 közötti skálán kell meghatározniuk az életükkel való elégedettségüket.² Az elégedettség ily módon mért mutatója egyfajta közelítéseként tekinthető a közgazdaságtan központi fogalmának, a hasznosságnak, azonban ez eltér az uralkodóknak számító döntési hasznosságtól, amely az egyének megfigyelt döntéseiből vezethető le. A kérdőíves adatfelvételekből származó szubjektív jóllét a benthami hasznosságfogalomhoz áll közel, amely szerint a hasznosság a ténylegesen tapasztalt élvezeteknek és fájdalomnak, kellemetlen érzéseknek az összessége. Ezt *Kahneman és szerzőtársai* [1997] tapasztalati hasznosságnak nevezi. Ezek a kutatások az Edgeworth nevével fémjelzett irányzat újjáéledéseként is értékelhetők, hiszen a hasznosság közvetlen mérésére tesznek kísérletet.³

A szubjektív jóllét mutatóinak érvényességét számtalan szempontból vizsgálták. Számos olyan, a jóllétet, érzelmi állapotot tükröző tényező van, amely erősen korrelál az elégedettséggel/boldogsággal (*Frey–Stutzer* [2002b], *Kahneman–Krueger* [2006]). Ilyenek például az alvás minősége, a mosolygás gyakorisága, az elégedettség más személyek általi értékelése, a munkahelyi hiányzás vagy az egészség. Több tanulmány is arra az eredményre jutott, hogy különböző földrajzi területeket összehasonlítva, az életminőség szubjektív és objektív mutatói erősen korrelálnak egymással (*Moro és szerzőtársai* [2008], *Oswald–Wu* [2010]). *Clark* [2001] paneladatokon végzett vizsgálata szerint a munkával való elégedettség jól jelzi előre a felmondást, azaz a szubjektív értékelésből megbízhatóan lehet következtetni a valószínű döntésekre. Ezt megerősítve, *Frijters* [2000] elemzése azt mutatja, hogy a bizonyos tényezőkkel (például munka, lakhatás) elégedetlenek szándéka az ezen területeken való változtatásra erősebb, mint az elégedetteké, illetve az adott területen ténylegesen változtatók korábbi elégedettsége alacsonyabb volt, mint a status quót fenntartóké, ami arra utal, hogy az emberek valóban a szubjektív jóllétüket próbálják maximalizálni, igaz, ezek a hatások nem voltak igazán erősnek mondhatók. Mindezeket túl a szubjektív jóllét kérdőíves vizsgálata a megbízhatóság (időbeli állandóság) szempontjából is alkalmasnak tűnik komolyabb elemzésekhez (*Krueger–Shadke* [2008], *Schimmack és szerzőtársai* [2010]). Természetesen a tapasztalati hasznosság mérő mutatók nem mentesek a hiányosságoktól és hibáktól (*Schwarz–Strack* [1999], *Loewenstein–Ubel* [2008]), ugyanakkor figyelembe véve a döntési hasznosságot használó megközelítések „árnyoldalait” (*Kahneman* [2003], *Kahneman–Thaler* [2006], *Beshears és szerzőtársai* [2008]), az ezeket alkalmazó elemzések hasznos és termékeny kiegészítései lehetnek a standard elméletnek.

¹ Lásd például *Veenhoven* [1996] *Diener és szerzőtársai* [1999], *Kahneman és szerzőtársai* [1999].

² Természetesen léteznek más módszerek és összetettebb mutatók is. Például használnak olyan módszereket, amelyek valós időben mérik az emberek elégedettségét, jóllétét (*Experience Sampling Method, ESM*), vagy az előző napra vonatkozóva gyűjtenek részletes információkat a tevékenységekről és a közben tapasztalt pozitív, illetve negatív érzésekről (*Daily Reconstruction Method, DRM*) (ezekről lásd például *Csikszentmihályi–Hunter* [2003], *Kahneman és szerzőtársai* [2004] vagy *Kahneman–Krueger* [2006] tanulmányait).

³ Edgeworth hedoniméteréről és a hasznosság mérésének korabeli kérdéséről lásd *Colander* [2007] összefoglalóját.

Szubjektív jóllét és relatív jövedelem

A szubjektív jólléttel foglalkozó kutatások eredményei széles körben használható ismeretet nyújtanak a közgazdászok számára.⁴ A tanulmányok számottevő része az elégedettség és a relatív helyzet – különösképpen a relatív jövedelmi helyzet – kapcsolatára összpontosít (ezekről például *Senik* [2005] és *Clark–Frijters–Shields* [2008] nyújt alapos áttekintést), amelyekből az a kép rajzolódik ki, hogy a szubjektív jóllét alapvető meghatározója az egyének referenciacsoporthoz, referenciaponthoz viszonyított helyzete. Aktuális életkörülményeinket nem önmagukban értékeljük, hanem társadalomban élő személyekként, magunkat a minket körülvevőkhöz és korábbi helyzetünkhöz viszonyítjuk.

Bár a fenti felismerés például már *Veblen* [1899/1975] és *Duesenberry* [1952] műveiben is megjelent, mégsem vált a közgazdasági gondolkodás szerves részévé. A szubjektív jólléttel foglalkozó kutatások empirikusan bizonyították a környezetünkben élők szerepét, amit elégedettségünkben és hasznossági szintünkben játszának. Az elemzések különböző változók alapján definiálnak egy referenciacsoportot, majd e csoport átlagos jövedelmének elégedettségre gyakorolt hatását becslik. Számos tanulmány negatív kapcsolatot mutatott ki az elégedettség és a referenciacsoport jövedelme között, azaz *ceteris paribus* minél magasabb mások jövedelme, annál alacsonyabb az egyén elégedettségének szintje. Különbözőképpen meghatározott referenciacsoportot használva *Clark–Oswald* [1996] brit, *McBride* [2001], *Blanchflower–Oswald* [2004] és *Luttmer* [2005] amerikai adatokon, míg *Ferrer-i-Carbonell* [2005] és *Vendrik–Woltjer* [2007] német mintán jutott arra, hogy az összehasonlítás alapjául szolgáló csoport jövedelmének emelkedése fordított arányú kapcsolatban áll mások szubjektív jóllétével. Ezzel ellentétes eredményről számol be *Senik* [2004], aki orosz adatokat elemezve pozitív kapcsolatot állapított meg a referenciacsoport jövedelme és az elégedettség között, ahogyan *Clark és szerzőtársai* [2009a] is a munkával való elégedettség és a kérdezettel azonos szervezetnél dolgozók keresete között. *Clark és szerzőtársai* [2009b] eredményei szerint néhány száz főt magukban foglaló dániai kis területeken belül mások jövedelme pozitívan befolyásolja az elégedettséget. Ehhez hasonlóan *Kingdon–Knight* [2007] dél-afrikai mintán azt találta, hogy kisebb közösségekben más háztartások jövedelmének emelkedése fokozza a saját háztartás helyzetével való elégedettséget, nagyobb területet vizsgálva azonban ez a hatás negatív előjelűvé válik. *Barrington-Leigh–Helliwell* [2008] azt mutatja, hogy az utóbbi összefüggés Kanadában is érvényesül.

Ezek a látszólag egymásnak ellentmondó eredmények két, egyidejűleg fennálló hatásnak tulajdoníthatók. Egyrészt a saját helyzet összehasonlítása a referenciacsoport jövedelmével csökkenti a saját hasznosságot, mivel ha valaki azt látja, hogy mások jövedelme emelkedik, míg a sajátja változatlan, kellemetlenül érzi magát, társadalmi státusának csökkenését érzékeli. Másrészt ezzel ellentétes hatás is fennállhat: a referenciacsoport anyagi helyzetének javulása információt szolgáltat a jövőbeli kedvező kilátásokról. *Hirschman–Rotschild* [1973] ezt a jelenséget alagútéffektusnak nevezi egy közlekedésből vett hasonlat alapján: ha egy dugóban ülve azt látjuk, hogy a mellettünk lévő sávban álló autók elindulnak, jobban fogjuk érezni magunkat annak ellenére, hogy továbbra is mozdulatlanul állunk a saját sávunkban, ugyanis kialakul bennünk egy olyan várakozás, hogy rövidesen mi is haladni fogunk. Hirschmanék érvelése szerint a hasznosságot a jelenlegi és a jövőben várható helyzet is befolyásolja, így olyan helyzetben, amikor az egyéneknek kevés információjuk van a jövőről, a körülöttük lévők helyzetéből próbálnak következtést levonni a jövőbeli eseményekre vonatkozóan. *Clark és szerzőtársai* [2009a] az első

⁴ Összefoglalásként lásd például *Frey–Stutzer* [2002a], [2002b], *Stutzer–Frey* [2010], *Di Tella–MacCulloch* [2006], *Frey* [2008].

jelenségre státushatásként (*status effect*), a másodikra pedig információs hatásként (*signal effect*) utal. A két hatás erősségétől függ, hogy a referenciacsoport jövedelmének együtthatójára vonatkozó becslés negatív vagy pozitív előjelű lesz-e. Amennyiben státushatás érvényesül erősebben, mások jövedelmének növekedése csökkenti az elégedettséget, ha azonban az információs hatás dominánsabb, a jóllét növekszik.

A fentieket erősíti meg *Grosfeld–Senik* [2010] tanulmánya, amely lengyel adatok segítségével vizsgálta a társadalmi egyenlőtlenség és az elégedettség közti kapcsolatot. Eredményeik azt mutatják, hogy a rendszerváltást követő első néhány évben az egyenlőtlenséget az emberek a növekvő lehetőségek jeleként értelmezték, ennek megfelelően például a Gini-együttható növekedése pozitívan hatott az elégedettségre.⁵

Az eddig bemutatott társadalmi vagy interperszonális összehasonlításon túl, amely különböző személyek között zajlik adott időpontban, az egyének önmagukat saját múltbeli helyzetükhöz is mérik, egyidejűleg több viszonyítási pont is befolyásolja az elégedettséget (*Michalos* [1985]). Szociálpszichológiai vizsgálatok szerint az időbeli intraperszonális összehasonlítás gyakran nagyobb jelentőségű, mint a más személyekkel való összehasonlítás (*Redersdorff–Guimond* [2006], *Steffel–Oppenheimer* [2009]). *Senik* [2009] szubjektív jóléti adatokkal végzett empirikus elemzése arra az eredményre jutott, hogy a belső referenciapont szerepe meghatározóbb az elégedettség kialakulásában, mint a külsőké. Mindez azt jelenti, hogy nemcsak egy külső, hanem egy belső referenciapontot is figyelembe kell vennünk, ha magyarázatot szeretnénk találni a szubjektív jóllét alakulására.

Magyarországon kevesen foglalkoztak a relatív jövedelem vagy a referenciacsoportok elégedettségre gyakorolt hatásával. *Lelkes* [2003] és *Molnár–Kapitány* [2006] empirikus elemzése a jövedelmi rangsorban elfoglalt helyzet emelkedésének szubjektív jóllétet növelő szerepét mutatta be. *Sági* [2000] többféle referenciacsoport hatását vizsgálta, ugyanakkor csupán e csoportok választásának a jövedelmi feszültségre való hatását, nem pedig a csoport átlagjövedelmének elégedettségre való befolyását elemezte. Egy másik cikkében *Sági* [2006] a referenciacsoport megválasztása és az anyagi helyzettel való elégedettség kapcsolatát vizsgálta. Eredményei szerint, ha jobb helyzetben levő csoporthoz viszonyítják a helyzetüket az emberek, elégedetlenebbek lesznek, ugyanakkor a referenciacsoport megválasztása más változókra kontrollálva nem befolyásolja a szubjektív jóllétet. A belső referenciapont szerepét mutatja magyar adatokon egyrészt *Molnár–Kapitány* [2006] a jövedelmi mobilitás jóllétre gyakorolt hatására vonatkozó vizsgálata, másrészt *Lelkes* [2003], amely a jövedelmi mobilitás múltbeli alakulása mellett a jövőbeli kilátások elégedettségre való hatását elemezte.

A relatív jövedelem szerepét világítja meg az Easterlin-paradoxonnak nevezett jelenség is. Eszerint a 20. század második felében az egyre növekvő egy főre jutó nemzeti jövedelem ellenére a gazdaságilag fejlett országokban az átlagos elégedettség szintje nem változott (*Easterlin* [1974], [1995]), ami igen rejtélyes a jövedelem és az elégedettség általánosan feltételezett szoros kapcsolatának tükrében.⁶ Bár például *Stevenson–Wolfers* [2008] bizonyos országok (például Japán) esetében meggyőzően cáfolta ezt az állítást a jövedelem és az átlagos boldogság között enyhe pozitív összefüggés kimutatásával, ugyanakkor más or-

⁵ *Grosfeld–Senik* [2010] az 1990-es évek végére és a 2000-es évek elejére már negatív kapcsolatot becsült, ami a kiábrándultságra, a várakozások teljesülésének hiányára utal. Más tanulmányok ugyanakkor konkrét referenciacsoport esetében az ezredforduló környékén is pozitív kapcsolatot mutattak ki a szubjektív jóllét és a relatív jövedelem között Kelet-Európában. Az eltérések elsősorban a relatív jövedelem eltérő definiálásából adódnak. *Grosfeld–Senik* [2010] egy általános egyenlőtlenségi mutatót használ, míg mások az azonos társadalmi helyzetűeket tekintik az összehasonlítás alapjául szolgáló csoportnak.

⁶ Ennek a jelenségnek az egyik leggyakrabban idézett példája az Egyesült Államok, ahol 1946 és 1991 között az egy főre jutó GDP két és félszeresére nőtt, míg az átlagos boldogság egy háromfokú skálán mérve 2,4-ről 2,2-re csökkent (*Frey–Stutzer* [2002b]).

szágokban (például Egyesült Államokban) a korábbiakkal megegyező eredményre jutott. A paradoxon érvényességét erősíti meg *Easterlin–Angelescu* [2009] is, amelynek eredményei azt mutatják, hogy az egyes országokban tapasztalt pozitív irányú időbeli jövedelem-elégedettség-kapcsolat inkább kivételnek tekinthető, ugyanis hosszabb időtávot vizsgálva a GDP emelkedése nem jár együtt magasabb elégedettséggel sem a fejlett, sem az átalakuló, sem pedig a fejlődő országok csoportjaiban. Ezek az összefüggések – pontosabban az összefüggés hiánya a gazdasági fejlettség és az átlagos elégedettség időbeli kapcsolata tekintetében – a relatív helyzet figyelembevételével magyarázhatók meg. Mivel a jövedelmek növekedése alapvetően minden személyt érint, így nem csupán a saját jövedelem, hanem azoknak az anyagi helyzete is javul, akikhez az egyén önmagát hasonlítja. Így a relatív helyzet viszonylagos állandósága miatt a jövedelemnövekedés nem jár egy az egyben az elégedettség emelkedésével. Arról sem feledkezhetünk el, hogy az elégedettséget a saját korábbi helyzet is befolyásolja. Ha például valaki a közelmúltbeli jövedeleméhez viszonyít, akkor csak rövid távon lesz elégedett jövedelme növekedésével, hiszen az idő múlásával ez a magasabb jövedelem válik a viszonyítás alapjává, azaz ennek az adaptációs folyamatnak köszönhetően hosszabb távon az elégedettség visszaáll a jövedelememelkedés előtti szintre.⁷ Mindezen hatások együttesen vezetnek az átlagos elégedettség és boldogság (fejlett országokban tapasztalt) állandóságához (*Clark–Frijters–Shields* [2008]).⁸

A relatív helyzet szubjektív jólléttel foglalkozó szakirodalom által hangsúlyozott szerepe a viselkedési közgazdaságtan felől közelítve is, illetve a kísérleti közgazdaságtan eredményei alapján is alátámasztható. Az eddigiekkel összhangban Kahneman és Tversky kilátásmélet néven híressé vált teóriája szerint egy adott változás hatása az egyén hasznosságára nem csupán a változás abszolút nagyságától függ, mert az egy referenciaponthoz viszonyítva nyereségként vagy veszteségként is értékelhető: a változás más-más környezetben eltérő jólléti következményekkel jár (*Kahneman–Tversky* [1979], *Tversky–Kahneman* [1992]). Több kísérlet is rámutatott arra, hogy az emberek döntéseit befolyásolja az abszolút mellett a relatív helyzet is, ugyanakkor különféle tényezők, jószágok esetében utóbbi jelentősége eltérő mértékű (*Solnick–Hemenway* [1998], *Alpizar és szerzőtársai* [2005], *Carlsson és szerzőtársai* [2007]). Azon javak esetében fontosabb

⁷ A jövedelemmel kapcsolatos adaptáció jelenségének létezését számos empirikus tanulmány alátámasztotta. *Brickman és szerzőtársai* [1978] úttörő cikke azt mutatta, hogy a lottónyertesek átlagos boldogsága nem különbözik lényegesen a kontrollcsoportétól. *Easterlin* [2005] elemzése szerint az anyagi javakhoz kapcsolódó aspirációs szint szinte teljes összhangban változik az anyagi jólléttel, azaz egy csaknem teljes mértékű adaptáció megy vége a jövedelem növekedésekor. *Di Tella–MacCulloch* [2010] különböző adatbázisokat vizsgálva jutott arra az eredményre, hogy a gazdagabb országokban és a jobb anyagi körülmények között élő személyek esetében nem lehet elutasítani a jövedelem változásához történő teljes mértékű adaptációt. A Bernard van Praag vezetésével alakult leiydeni iskola 60 százalékosra becsülte az adaptáció mértékét a jövedelemmel való elégedettséghez (*van Praag–Frijters* [1999]).

⁸ Természetesen a gazdasági jólét és az elégedettség közti kapcsolat hiányának léteznek alternatív, illetve kiegészítő magyarázatai is. A GDP növekedésével párhuzamosan olyan tényezők is teret nyerhetnek, amelyek negatív hatással vannak az elégedettségre, így kioltják a növekvő jövedelem hatásait. Erre utal például *Twenge* [2000] tanulmánya a szorongással és neurózissal küszködők számának emelkedéséről. Egy másik magyarázat az időfelhasználás változásán alapul. *Ramey–Francis* [2009] tanulmánya szerint az aktív korú populáción belül (18–64 évesek) a 20. század második felében az egy főre jutó munkaterhelés az Egyesült Államokban alapvetően emelkedett. Csökkenés csak a legfiatalabbak között mutatható ki, ugyanakkor esetükben ezt az iskolapadban töltött idő növekedése kíséri. Ezzel párhuzamosan a szabadidő mennyiségében sem mutatható ki egyértelműen pozitív irányú változás, a fiatalabb korosztályok kerültek csupán némiképp kedvezőbb helyzetbe. *Krueger* [2007] elemzése azt vizsgálja, hogy az 1960-as és a 2000-es évek között történt-e olyan változás az amerikaiak időfelhasználása tekintetében, ami a vonzóbb, a több élvezetet nyújtó tevékenységekkel töltött idő növekedéséhez vezetett. Eredményei azt mutatják, hogy a negatív érzésekkel járó tevékenységekkel töltött idő nem változott, illetve némiképp csökkent a legkellemesebb tevékenységekre fordított idő. Összességében az időfelhasználás szerkezetéből származó „nettó élvezet” állandónak tűnik. A jövedelem növekedése nem tette lehetővé a kevésbé kellemes tevékenységekkel töltött idő csökkenését.

a másokhoz viszonyított helyzet, amelyek alkalmasabbak a társadalmi státus jelzésére (például jövedelem, autó, lakás).⁹

A fentiek alapján egy reprezentatív egyén hasznosságfüggvénye a következőképpen írható fel:

$$U_t = U[Y_t, Y_{t-1}, \hat{Y}_t, EY_{t+1}(\hat{Y}_t), X],$$

ahol Y_t az adott személy t -edik időpontbeli jövedelme, Y_{t-1} a múltbeli jövedelme, \hat{Y}_t a referenciacsoport t -edik időpontbeli jövedelme, EY_{t+1} az adott személy várható jövőbeli jövedelme, amit befolyásol a referenciacsoport jövedelme, míg X az egyéb személyes jellemzők vektora.¹⁰

Az elégedettséget ennek megfelelően a jövedelem abszolút szintje mellett egy külső (referenciacsoport jövedelme) és egy belső (saját múltbeli jövedelmi helyzet) referenciapont is befolyásolja. A referenciacsoport jövedelme két úton hat az elégedettségre. A státushatás \hat{Y}_t közvetlen hatásaként azonosítható, az információs hatás pedig a várható jövedelmen keresztül hat, amikor is feltételezzük, hogy a várható jövőbeli jövedelem magasabb, ha a referenciacsoport jövedelme növekszik (azaz $\partial EY_{t+1}/\partial \hat{Y}_t > 0$). A két hatás együttese azonosítható a referenciacsoport jövedelmének koefficiensére vonatkozó empirikus becslésekkel.

A továbbiakban magyar adatok segítségével vizsgáljuk a relatív jövedelem elégedettséget befolyásoló szerepét. Az egyik fő kérdés az, hogy az emberek az étellel való elégedettségük értékelése során figyelembe veszik-e mások jövedelmét és saját korábbi jövedelmüket, vagy pedig csak a jövedelmük aktuális szintje a meghatározó. Azt is vizsgáljuk, hogy a környezet jövedelmének milyen hatása van az elégedettségre, a státus- vagy az információs hatás érvényesül-e erősebben.

Adatok

Az elemzéshez a Tárki 2005. évi háztartásmonitor-felmérésének egyéni kérdőívekből származó adatait használtuk.¹¹ A kutatás során 3808 fő 16 éves és idősebb személyt kérdeztek meg 2005 szeptemberében és októberében. Az utólagosan rétegzett minta nem, életkor, településtípus és iskolai végzettség szerinti megoszlása jól illeszkedik a 16 éves és idősebb népesség megfelelő adataihoz.¹² Az felhasznált változók leíró statisztikái az *1. táblázatban* olvashatók.

Az elemzések függő változója a szubjektív jóllét volt, amelyet a következő kérdés alapján határoztunk meg: „*Mennyire van megelégedve mindent egybevetve az életével? Ha egyáltalán nincs megelégedve, mondjon nullát, ha teljesen elégedett, adjon 10-est.*” Az így meghatározott, 11 fokú skálán mért szubjektív jóllétre a továbbiakban többnyire elégedettséggént utalunk, de a szubjektív jóllét, elégedettség és hasznosság kifejezéseket szinonimaként kezeljük.

⁹ Mindezekon kívül például neurobiológiai vizsgálatok is rámutattak arra, hogy a jutalmazásért felelős agyi terület aktivitását pusztán a relatív jövedelem változása is befolyásolja (*Fliessbach és szerzőtársai* [2007]), ami azt jelentheti, hogy a relatív helyzet figyelembevételével evolúciós előnyökkel járt az emberiség története során.

¹⁰ A korábbi tanulmányok a hasznossági függvényben többnyire csak a referenciacsoport jövedelmének közvetlen hatását szerepeltették (például *Ferrer-i-Carbonell* [2005], *Luttmer* [2005]). Kivétel: *Senik* [2008] a referenciacsoport jövedelmének közvetett hatását is figyelembe vette a várható jövedelem beillesztésével. Ugyanakkor nem ismerünk olyan elemzést, amely a fentiekhez hasonlóan ezeket a tényezőket az egyén korábbi jövedelmével is kiegészítette a többféle referenciapont egyidejű szerepéről szóló elméleteknek megfelelően.

¹¹ Tárki-háztartásmonitor, 2005 a magyarországi háztartások anyagi és munkaerő-piaci helyzete. Az adatgyűjtés letétbe helyezője: Társadalomkutatási Intézet Rt., Kutatásvezető: *Szívós Péter; Tóth István György*. Az adatbázist a Tárki Adatbank bocsátotta rendelkezésünkre.

¹² Az adatgyűjtés dokumentációja elérhető a következő linken: http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-G20.

1. táblázat
A változók leíró statisztikái

Változó	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum	N
Elégedettség	6,54	2,11	0	10	3799
Ekvivalens éves jövedelem (forint)	1 147 700,86	857 620,70	74 000	21 500 000	3808
Referenciacsoport éves jövedelme (forint)	1 147 700,86	398 065,90	598 286	3 052 034	3808
<i>Az 5 évvel ezelőttihez képest az anyagi helyzete...</i>					
Jelentősen romlott	0,09	0,29	0	1	3761
Romlott	0,40	0,49	0	1	3761
Nem változott	0,34	0,47	0	1	3761
Javult	0,17	0,37	0	1	3761
Jelentősen javult	0,01	0,08	0	1	3761
Vagyoniindex	6,75	2,90	0	15	3751
Referenciacsoport vagyoniindexe	6,75	1,72	3,46	10,61	3808
Nem (Nő)	0,53	0,50	0	1	3808
Kor	46,14	18,56	16	95	3808
A 18 év alatti háztartástagok száma	0,74	1,08	0	7	3808
Etnikai hovatartozás (cigány)	0,05	0,22	0	1	3678
Lakóhely (Budapest)	0,17	0,38	0	1	3808
<i>Iskolai végzettség</i>					
Maximum nyolc általános	0,31	0,46	0	1	3808
Szakma	0,28	0,45	0	1	3808
Érettségi	0,28	0,45	0	1	3808
Diploma	0,13	0,34	0	1	3808
<i>Családi állapot</i>					
Nőtlen, hajadon	0,22	0,41	0	1	3807
Házas, élettárral él	0,60	0,49	0	1	3807
Elvált, különélő, nincs élettársa	0,07	0,26	0	1	3807
Özvegy	0,11	0,31	0	1	3807
<i>Munkaerő-piaci státus</i>					
Alkalmazott	0,40	0,49	0	1	3808
Saját vállalkozása van	0,05	0,22	0	1	3808
Szülési szabadságon van	0,05	0,21	0	1	3808
Munkanélküli	0,06	0,24	0	1	3808
Nyugdíjas	0,33	0,47	0	1	3808
Tanuló	0,09	0,28	0	1	3808
Egyéb inaktív	0,03	0,18	0	1	3808
<i>Templomba járás</i>					
Soha	0,48	0,50	0	1	3793
Egy évnél ritkábban	0,24	0,43	0	1	3793
Évente néhányszor	0,16	0,37	0	1	3793
Havonta 1–3-szor	0,06	0,24	0	1	3793
Hetente vagy gyakrabban	0,06	0,24	0	1	3793
<i>Régió</i>					
Közép-Magyarország	0,26	0,44	0	1	3808
Közép- és Nyugat-Dunántúl	0,20	0,40	0	1	3808
Dél-Dunántúl és Dél-Alföld	0,24	0,43	0	1	3808
Észak-Magyarország és Észak-Alföld	0,30	0,46	0	1	3808

Megjegyzés: a kétértékű változók esetében az átlagok a mintabeli arányt mutatják.

A jövedelemváltozót a kérdezett háztartásának OECDI ekvivalenciaskálával számított éves ekvivalens nettó jövedelmével határoztuk meg. A saját múltbeli jövedelemhez viszonyított változás mérésére a következő kérdésre adott válaszokat használtuk: „*Kérem mondja meg, hogy az elmúlt 5 évben hogyan alakult az ön családjának anyagi helyzete? 1 – jelentősen romlott, 2 – romlott, 3 – nem változott, 4 – javult, 5 – jelentősen javult.*”

A referenciacsoport jövedelmét *Ferrer-i-Carbonell* [2005] alapján a kérdezett életkora, iskolai végzettsége és lakhelye szerint határoztuk meg. Ehhez az életkor alapján öt csoportba soroltuk az egyes személyeket (16–25, 26–35, 36–45, 46–60, 61 éves és idősebb), a legmagasabb iskolai végzettség szerint négy kategóriát alakítottunk ki (maximum 8 általánost végzett, szakmával rendelkező, érettségizett, diplomás), valamint a lakhely szerint a hét magyar régiót négy csoportba vontuk össze (Közép-Magyarország, Közép- és Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl és Dél-Alföld, Észak-Magyarország és Észak-Alföld).¹³ Adott személy referenciacsoportját ennek megfelelően a vele megegyező hátrú (kor, iskolai végzettség és régió) személyek alkották. Összesen 80 referenciacsoport került így kialakításra. A referenciacsoport jövedelmét tagjai ekvivalens jövedelmének számtani átlagával számítottuk ki.

A módszertan

Az elemzéseket legkisebb négyzetek módszerét (OLS) alkalmazó lineáris regressziós modellekkel végeztük, azaz az elégedettséget folytonos változóként kezeltük, feltételezve, hogy a skála értékei közti távolságot minden esetben azonosként értékelte a kérdezett személy. Ezzel a feltevéssel gyakran találkozunk a szakirodalomban, módszertani problémákat inkább a kevesebb és verbális kategóriákat használó elégedettségmutatóknál okozhat. Az előző fejezetben bemutatott módszerrel mért elégedettség ugyanakkor ordinális változóként is kezelhető, ebben az esetben pedig például rendezett (*ordered*) logit vagy probit becsléseket igényelne. *Ferrer-i-Carbonell–Frijters* [2004] tanulmánya azonban azt találta, hogy a kétféle (OLS és rendezett probit vagy logit) becslési eljárás igen hasonló eredményekre vezet az általunk is alkalmazott elégedettségmutatók esetén. Az OLS-becslések előnye, hogy az eredmények lényegesen egyszerűbben értelmezhetők. Mindezek ellenére az eredmények robusztusságának vizsgálata érdekében a modellek többségét rendezett probit eljárással is becsültük. Ezek a becslések az előjelek és a szignifikancia tekintetében nem mutattak érdemi eltérést a közölt eredményektől.

A becslések során a folytonos jövedelemváltozókat logaritmikus formában szerepeltettük. A kontrollváltozók között szerepelt a nem, az életkor és négyzete, a lakóhely, a családi állapot, a gyermekek száma, az etnikai hovatartozás, a munkaerő-piaci státus és a vallásosság. A multikollinearitás problémájának elkerülésére a változók közül kihagytuk az iskolai végzettséget és a régiót, hiszen ezeket a referenciacsoport jövedelmének számításához felhasználtuk. A kor esetében ez nem okozott problémát, mivel a referencijövedelem számítása esetén kategóriális formában használtuk, míg a becslésekben folytonos változóként szerepeltettük.

Mivel az elemzésekhez az egyéni kérdőívekre válaszolókat adatait használtuk, ezért előfordulhatott, hogy egy háztartásból több személy is szerepel a mintában. Ennek megfelelően a modellekben a becslések standard hibáját a háztartásokra klaszterezve számítottuk ki.

¹³ A régiókat a referenciacsoportok számának csökkentése érdekében vontuk össze. Az összevonás során igyekeztünk a hasonló helyzetű és földrajzilag is egymás mellett fekvő területeket egy csoportba sorolni. Így kerültek egy csoportba például a legszegényebb északi régiók és a Közép-Magyarországot gazdasági fejlettségben követő Közép- és Nyugat-Dunántúl.

Az eredmények

A regressziós becslések eredményeit az 2. táblázat mutatja. Három különböző modellt futtatunk, melyek közül az 1. modell csak a saját jövedelem változóját tartalmazta. A 2. modellbe bevontuk a saját múltbeli jövedelmet, a 3. modellbe pedig a referenciacsoport jövedelmét is. A jövedelem elégedettségére gyakorolt hatása pozitív és erősen szignifikáns, azonban együtt-hatója a relatív jövedelmek bevonásával csökken. A relatív jövedelem változóinak hiányában az ekvivalens háztartási jövedelem becslült együtt-hatója 0,974, míg a külső és belső viszonyítási pontot tartalmazó modellben 0,625. Utóbbi azt jelenti, hogy például a saját jövedelem 25 százalékos növekedése nagyjából 0,14 egységgel növeli az étellel való elégedettséget. Ez az érték 50 és 100 százalékos jövedelememelkedés mellett 0,25 és 0,43 egység.

Az abszolút jövedelem mellett becsléseink szerint a külső és belső referenciaponthoz viszonyított jövedelemnek is szignifikáns hatása van az elégedettségre. Az életkor, lakóhely és iskolai végzettség alapján meghatározott referenciacsoport jövedelmének becslült együtt-hatója 0,577 (2. táblázat 3. modell), ami azt mutatja, hogy az összehasonlítás alapjául szolgáló személyek jövedelmének növekedése fokozza az egyén elégedettségét, azaz az információs hatás dominál a státushatás felett. Ráadásul ez a dominancia olyannyira erős, hogy a referenciacsoport jövedelmének együtt-hatója 1 százalékos szignifikanciaszint mellett is szignifikáns. A vonatkoztatási csoport jövedelmének 25 százalékos emelkedése 0,13 egységgel magasabb elégedettséget eredményez. A saját (öt évvel) korábbi anyagi helyzethez való viszonyítás is alapvető meghatározója az elégedettségnak. Mind a jövedelem csökkenése, mind emelkedése szignifikánsan megváltoztatja a szubjektív jóllétet. A jövedelem jelentős csökkenése nagyjából 1,25 egységnyivel alacsonyabb elégedettséggel jár együtt, kisebb visszaesése pedig 0,44-dal kisebb elégedettséghez vezet. A saját anyagi helyzet kismértékű javulása 0,29, míg jelentős javulása 1,2 egységgel növeli a szubjektív jóllétet.

Mindezek az eredmények azt mutatják, hogy a relatív (másokhoz és a saját korábbi körülményekhez viszonyított) helyzet figyelembevételével alapvető fontosságú a szubjektív jóllét vizsgálatában. Ráadásul a relatív jövedelem elégedettséget meghatározó szerepe jelentősebb az abszolút jövedeleménél. A jövedelemváltozók közül a csak a relatív jövedelmeket magában foglaló modell többet magyaráz az elégedettség variabilitásából, mint a csak az abszolút jövedelmet tartalmazó modell. Előbbi esetben a korrigált R^2 értéke 0,219, utóbbi esetben 0,194.¹⁴

Az egyéb kontrollváltozók hatásait a 3. modell alapján elemezzük (2. táblázat). Becsléseink megfelelnek a magyar és a fejlett országok adatain végzett elemzések eddigi eredményeinek (Frey–Stutzer [2002b], Lelkes [2003], Layard [2005], Dolan és szerzőtársai[2008]). A nők és férfiak elégedettsége között nincs jelentős eltérés. Az életkor és négyzete is erősen szignifikáns hatással van az elégedettségre, ami azt jelenti, hogy a változók között U alakú összefüggés rajzolódik ki, az életkor emelkedésével kezdetben csökken a szubjektív jóllét, 50 éves kor körül azonban megfordul a tendencia, és az idősebbek egyre boldogabbaknak vallják magukat.

A családi állapot együtt-hatója azt mutatják, hogy a nőtlenekhez, hajadonokhoz viszonyítva a házasok vagy élettárral élők elégedettebbek, az elváltak, különélők elégedetlenebbek, míg az özvegyek nagyjából hasonló szubjektív jóllétről számolnak be. A becslült együtt-hatók azt mutatják, hogy a válás igen jelentősen, közel egy egységgel csökkenti a házasságból kilépő személy elégedettségét.

A munkaerő-piaci helyzet vizsgálva, azt láthatjuk, hogy az alkalmazottaknál elégedettebbek életükkel a saját vállalkozásban dolgozók és a tanulók, míg elégedetlenebbek a munkanélküliek, a nyugdíjasok és némiképpen az egyéb inaktívak is. Összességében a munkanélküliség a munkaerőpiacról való kikerülés egyéb formáinál jóval nagyobb prob-

¹⁴ Másképpen fogalmazva: a modellbe utolsóként az abszolút jövedelmet beléptetve a korrigált R^2 értéke 0,014-dal nő, míg a relatív jövedelem két változója esetében ez az érték 0,039.

2. táblázat
Az étellel való elégedettséget meghatározó tényezők
(független változó: elégedettség, becslési eljárás: OLS)

Változó	1. modell		2. modell		3. modell	
	<i>B</i>	robosztus standard hiba	<i>B</i>	robosztus standard hiba	<i>B</i>	robosztus standard hiba
Ln(jövedelem)	0,974***	(0,089)	0,747***	(0,088)	0,625***	(0,094)
Ln(referenciájövedelem)					0,577***	(0,166)
<i>Az öt évvel ezelőttihez képest az anyagi helyzete... (referenciakategória: nem változott)</i>						
Jelentősen romlott			-1,241***	(0,153)	-1,251***	(0,152)
Romlott			-0,434***	(0,082)	-0,436***	(0,081)
Javult			0,293***	(0,099)	0,287***	(0,099)
Jelentősen javult			1,244***	(0,248)	1,195***	(0,258)
Nem (nő)	0,066	(0,063)	0,036	(0,062)	0,032	(0,062)
Kor	-0,096***	(0,014)	-0,085***	(0,014)	-0,090***	(0,014)
Kor ²	0,001***	(0,000)	0,001***	(0,000)	0,001***	(0,000)
A 18 év alatti háztartások száma	0,069	(0,056)	0,072	(0,050)	0,083*	(0,050)
Etnikai hovatartozás (cigány)	-0,932***	(0,244)	-0,842***	(0,226)	-0,761***	(0,225)
Lakóhely (Budapest)	-0,194*	(0,109)	-0,229**	(0,108)	-0,379***	(0,116)
<i>Családi állapot (referenciakategória: nőtlen, hajadon)</i>						
Házasság, élettársal él	0,505***	(0,137)	0,445***	(0,131)	0,427***	(0,131)
Elvált, különélő, nincs élettársa	-0,475***	(0,172)	-0,455***	(0,166)	-0,490***	(0,166)
Özvegy	-0,065	(0,181)	-0,083	(0,175)	-0,070	(0,175)
<i>Munkaerő-piaci státusz (referenciakategória: alkalmazott)</i>						
Saját vállalkozása van	0,282**	(0,136)	0,263**	(0,131)	0,249*	(0,131)
Szülési szabadságon van	0,068	(0,192)	0,141	(0,190)	0,113	(0,190)
Munkanélküli	-0,904***	(0,174)	-0,745***	(0,166)	-0,740***	(0,166)
Nyugdíjas	-0,546***	(0,122)	-0,472***	(0,119)	-0,416***	(0,120)
Tanuló	0,602***	(0,192)	0,530***	(0,185)	0,531***	(0,186)
Egyéb inaktív	-0,501**	(0,220)	-0,421*	(0,216)	-0,373*	(0,215)
<i>Templomba járás (referenciakategória: soha)</i>						
Egy évnél ritkábban	0,136	(0,094)	0,179*	(0,091)	0,180**	(0,091)
Évente néhányszor	0,283***	(0,103)	0,303***	(0,101)	0,292***	(0,101)
Havonta 1–3-szor	0,191	(0,140)	0,216	(0,138)	0,192	(0,138)
Hetente vagy gyakrabban	0,399***	(0,140)	0,447***	(0,145)	0,424***	(0,144)
Konstans	-4,960***	(1,265)	-1,836	(1,244)	-8,057***	(2,187)
Korrigált <i>R</i> ²	0,194		0,229		0,233	
<i>N</i>	3654		3612		3612	

* 0,1, ** 0,05, *** 0,01 szinten szignifikáns.

Adatok forrása: Tárci 2005. évi háztartásmonitor-felmérése.

léma, és csak egy igen jelentős, több mint háromszoros jövedelemnövekedés lenne képes ellensúlyozni negatív hatásait. A budapestiek lényegesen elégedetlenebbek életükkel, ahogyan a kisebbségi helyzetben lévő romák is, annak ellenére, hogy kontrollváltozóként bevontuk a munkaerő-piaci, jövedelmi, iskolázottsági és egyéb tényezőket. A budapestiek

esetében az ekvivalens háztartási jövedelem 83 százalékos emelkedése lenne képes ellen-súlyozni a fővárosi lakóhelyből származó negatívumokat, míg a romák esetében legalább háromszor magasabb jövedelemre lenne szükség.¹⁵

A templomba járás gyakorisága pozitív összefüggést mutat az étellel való elégedettséggel. Minél gyakrabban jár templomba valaki, annál magasabb szubjektív jóllétről számol be. Végül pedig a háztartásban élő 18 év alattiak száma enyhe pozitív hatással van a boldogságra, azaz a több gyereket nevelők elégedettebbek életükkel. Összességében azt mondhatjuk, hogy a monetáris tényezők mellett lényeges szerepet játszanak egyéb tényezők is az elégedettség alakulásában, bizonyos események, élethelyzetek felbukkanása pedig jelentősen felülmúlhatja az anyagiak hatását.

A relatív jövedelem és az elégedettség közti kapcsolat robusztusságának vizsgálata

A bennünket leginkább érdeklő relatív jövedelmek együtthatóira vonatkozó becsléseket, az információs és státushatás erősségét befolyásolhatja, hogy miként határozzuk meg a referenciacsoport jövedelmét. Az eredményeink megerősítése érdekében a referenciacsoportba tartozó személyek jövedelmének átlaga helyett a referencijövedelmet a csoporttagok jövedelmének 25., 50. (medián) és 75. percentiliseként is kiszámítottuk, valamint úgy is létrehoztuk a referencijövedelmet mérő változót, hogy a jövedelmek szélsőértékeit, az alsó és felső 2 százalékot kihagytuk a számításból, majd ezen változókkal is becsültük modellünket. Ezen modellek jövedelemváltozókra vonatkozó eredményeit a 3. táblázat mutatja. A jövedelemváltozás változóinak becsült együtthatói igen nagy stabilitást mutatnak, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy ezek tekintetében nem történt változás. Mind a négy modell esetében azonban az ekvivalens háztartási jövedelem és a referenciacsoport jövedelmének együtthatója is gyakorlatilag megegyezik a korábbi becsléssel. A referencijövedelemre vonatkozó becslések 0,52 és 0,78 között ingadoznak, azaz az alternatív vizsgálatokban is megfigyelhető az információs hatás túlsúlya, az összehasonlítás alapjául szolgáló személyek jövedelmének növekedése növeli az egyén elégedettségét. Mindez azt mutatja, hogy az eredményeink robusztussága megfelelő, a referencijövedelem számítása érdemben nem befolyásolja a becsléseket.

Mivel a kérdőíves felmérésekből származó jövedelemváltozókra a megbízhatóság szempontjából gyanakvással szokás tekinteni, az anyagi helyzetet más módon is meghatároztuk. Tizenhét darab vagyontárgy¹⁶ alapján készítettünk egy indexet, ami maximális értékét (17) akkor érheti el, ha az kérdezett minden vagyontárggyal rendelkezik. Ennek alapján meghatároztuk a referenciacsoport átlagos indexét is, majd a jövedelemváltozókat ezekkel a vagyontárgyokkal helyettesítve futtattuk a modellünket. Az eredményeket a 4. táblázat mutatja. A korábbi következtetéseink nem változnak, mind a saját vagyoni helyzet, mind a referenciacsoport vagyoni helyzete pozitív hatással van az elégedettségre. Ha valakinek egytel nő a vagyonindexe (egy vagyontárggyal többel rendelkezik), akkor 0,17-dal emelkedik az elégedettsége. A referenciacsoport vagyoni helyzetének hasonló mértékű változása ennél kisebb mértékű elégedettség-növekedést okoz, 0,06 egységgel növeli a szubjektív jóllétet. Az anyagi helyzet időbeli változásának becsült együtthatói a korábbiakkal megegyeznek.

Mindezekon túl, mint azt korábban már említettük, a modellünket rendezett probit eljárással is becsültük. Az eredmények ebben az esetben sem változtak. Végezetül a 11 kategó-

¹⁵ A 83 százalékos jövedelem-növekedés 0,38 egységgel növeli az elégedettséget ($0,625 \times \ln 1,83$). A roma származásúak alacsonyabb elégedettségét pedig egy 238 százalékos jövedelem-növekedés egyenlítőné ki ($0,625 \times \ln 3,38$).

¹⁶ Mikrohullámú sütő, fagyaszító, hifi, mosogatógép, automata mosógép, videolejátszó, videokamera, színes tv, digitális fényképező, kábeltévé, parabolaantenna, vezeték nélküli telefon, dvd-lejátszó, isdn, adsl, laptop, palmtop.

3. táblázat

A referencijövedelem meghatározásának hatása a becslésekre
(függő változó: elégedettség, becslési eljárás: OLS)

	Referencijövedelem:							
	a referenciacsoport jövedelmének 25. percentilise		a referenciacsoport jövedelmének mediánja		a referenciacsoport jövedelmének 75. percentilise		az alsó és felső 2% levágva	
	<i>B</i>	robosztus standard hiba	<i>B</i>	robosztus standard hiba	<i>B</i>	robosztus standard hiba	<i>B</i>	robosztus standard hiba
Ln(jövedelem)	0,602***	(0,091)	0,629***	(0,093)	0,644***	(0,094)	0,786***	(0,115)
Ln(referencia- jövedelem)	0,781***	(0,175)	0,642***	(0,186)	0,518***	(0,170)	0,647***	(0,211)
<i>Az öt évvel ezelőttihez képest az anyagi helyzete...</i> (referenciakategória: nem változott)								
Jelentősen romlott	-1,238***	(0,152)	-1,248***	(0,152)	-1,246***	(0,152)	-1,222***	(0,155)
Romlott	-0,436***	(0,081)	-0,435***	(0,081)	-0,433***	(0,081)	-0,421***	(0,082)
Javult	0,287***	(0,099)	0,286***	(0,099)	0,292***	(0,099)	0,265***	(0,101)
Jelentősen javult	1,204***	(0,267)	1,190***	(0,266)	1,211***	(0,260)	1,227***	(0,267)
Egyéb kontrollváltozók	igen		igen		igen		igen	
Korrigált <i>R</i> ²	0,235		0,233		0,232		0,226	
<i>N</i>	3612		3612		3612		3488	

Kontrollváltozók: nem, életkor, családi állapot, munkaerő-piaci helyzet, templomba járás gyakorisága, gyermekek száma, etnikai hovatartozás, lakóhely.

*0,1, **0,05, ***0,01 szinten szignifikáns.

Adatok forrása: Táarki 2005. évi háztartásmonitor-felmérése.

4. táblázat

A vagyoni helyzet és az elégedettség kapcsolata
(függő változó: elégedettség, becslési eljárás: OLS)

Változó	<i>B</i>	Robosztus standard hiba
Vagyon	0,171***	(0,018)
A referenciacsoport vagyona	0,060*	(0,031)
<i>Az öt évvel ezelőttihez képest az anyagi helyzete...</i> (referenciakategória: nem változott)		
Jelentősen romlott	-1,184***	(0,152)
Romlott	-0,429***	(0,081)
Javult	0,314***	(0,099)
Jelentősen javult	1,280***	(0,238)
Egyéb kontrollváltozók	igen	
Korrigált <i>R</i> ²	0,247	
<i>N</i>	3553	

Kontrollváltozók: nem, életkor, családi állapot, munkaerő-piaci helyzet, templomba járás gyakorisága, gyermekek száma, etnikai hovatartozás, lakóhely.

*0,1, **0,05, ***0,01 szinten szignifikáns.

Adatok forrása: Táarki 2005. évi háztartásmonitor-felmérése.

riából álló elégedettségváltozónkat kétkategóriássá kódoltuk. Elégedettnek tekintettük azokat, akik az eredeti skálán legalább 7-es értéket választottak, elégedetlennek pedig az ennél kisebb értéket kapókat. Az így létrehozott bináris függő változókkal probit modellt futtatunk. A referenciacsoport jövedelmének együtthatója ismét pozitív és szignifikáns lett.

Az információs és státushatás tesztelése

Hipotézisünk az volt, hogy a referenciajövedelem együtthatója a státus- és információs hatás egymáshoz viszonyított erősségének függvénye. Valóságtartalmának ellenőrzéséhez a mintánkat olyan csoportokra bontottuk, amelyek esetében a státus- és információs hatás erőssége várakozásaink szerint különbözik, majd ezen csoportokra futtattuk modellünket. Elsőként a nemek közti különbséget vizsgáltuk. Mivel számos tanulmány azt találta, hogy a férfiak a nőknél versengőbbek (*Niederle–Vesterlund* [2007], *Crosnon–Gneezy* [2009], *Vandergrift–Yavas* [2009]), ezért előbbieik között a státushatásnak erősebben kell érvényesülnie, hiszen annak alapja éppen a státusért, a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyért folyó verseny. Amennyiben ez a feltételezés helytálló, a férfiak esetében a referenciajövedelem együtthatójára vonatkozó becslés kisebb lesz, mint a nőknél. Az eredmények a hipotézist alá is támasztják (5. táblázat). A férfiak esetében a referenciacsoport jövedelmének becsült koefficiense 0,448, míg a nőknél 0,682. A férfiak között tehát a státushatás erősebb volta miatt a referenciajövedelemnek csekélyebb a hatása az elégedettségre.

Az információs hatásról szóló elmélet szerint mások helyzetének javulása azért növeli az egyén elégedettségét, mert az emberek a jövőről kevés információval rendelkeznek, így a környezetükben lévők helyzetéből próbálnak következtetést levonni a várható eseményekre vonatkozóan. Így tehát a jövőjüket kevésbé látó, bizonytalanabb emberek körében az információs hatásnak az átlagosnál erősebbnek kell lennie. A bizonytalanság mérésére egy indexet képeztünk a következő két állítással való egyetértés mértéke alapján: „*minden olyan gyorsan változik, hogy az ember azt se tudja már, hogy miben higgyen*” ; „*az ember az egyik napról a másikra él, nincs értelme terveknek szólni*”. A kérdezetteknek egy négyfokú skálán (1 – egyáltalán nem igaz, 4 – teljesen igaz) kellett értékelni az állítások igazságtartalmát. Bizonytalanoknak azokat neveztük, akik a két állításra adott pontjainak átlaga legalább 2,5 volt. A bizonytalanoknak a jövőre vonatkozó informáltsága rosszabbnak tekinthető, így azt várhatjuk, hogy a referenciajövedelem együtthatója esetükben magasabb lesz, amit a becsléseink is megerősítenek. A környezetük jelentősebb változékonyságát érzékelők csoportjában a referenciajövedelem együtthatója 0,567, míg a másik csoportban 0,348. Bizonytalan körülmények között tehát valóban erősebben működik az információs hatás, mint a kiszámíthatóbbnak, állandóbbnak érzékelt környezetben.

Senik [2004] érvelése és eredményei szerint azok, akik aggodnák munkájuk elvesztése miatt, kevésbé látják a jövőbeli eseményeket, várható jövedelmüket, azaz nagyobb fokú bizonytalansággal jellemezhetők, így számukra mások jövedelmének nagyobb az információs ereje. Ennek megfelelően azok, akik a közelmúltban munkanélküliek voltak, a bizonytalanabbak csoportjába sorolhatók. A mintánkat a szerint bontottuk ketté, hogy valaki a kérdést megelőző 12 hónapban volt-e munkanélküli, vagy sem. Előbbi csoportban a referenciacsoport jövedelmének becsült együtthatója 0,751. Ez az érték, bár az alacsony elemszám miatt nem szignifikáns, árnyalatnyival magasabb a munkanélküliséggel nem érintettekénél (0,640), azaz az információs hatás erőteljesebb jelenlétére utal.¹⁷

¹⁷ Azok között, akik nem voltak munkanélküliek a kérdést megelőző 12 hónapban, szerepelnek olyanok is, akiknek nem is volt lehetőségük munkanélkülivé válni, például ilyen csoportot alkot a tanulók vagy a nyugdíjasok döntő többsége. Ez azonban nem befolyásolja az eredményeinkből levonható következtetést. Ha ugyanis az

5. táblázat

A referenciacsoport jövedelmének hatása az elégedettségre különböző csoportok esetében

	Ln(jövedelem)		Ln(referencijövedelem)		N
	B	robustus standard hiba	B	robustus standard hiba	
Férfi	0,618***	(0,122)	0,448*	(0,229)	1549
Nő	0,619***	(0,125)	0,682***	(0,208)	2063
Nem bizonytalan	0,514***	(0,136)	0,348*	(0,211)	1259
Bizonytalan	0,618***	(0,123)	0,567**	(0,240)	2323
Nem volt munkanélküli az elmúlt 12 hónapban	0,793***	(0,098)	0,640***	(0,171)	3339
Volt munkanélküli az elmúlt 12 hónapban	0,197	(0,307)	0,751	(0,652)	273
Fiatalság	0,655***	(0,139)	0,199	(0,276)	1142
Idős	0,557***	(0,124)	0,876***	(0,192)	2470
A barátok és a család nem nagyon fontos információforrás	0,594***	(0,143)	0,334	(0,256)	1527
A barátok és a család nagyon fontos információforrás	0,579***	(0,111)	0,753***	(0,195)	2077

Kontrollváltozók: nem, életkor, családi állapot, munkaerő-piaci helyzet (kivéve a munkanélküliség vizsgálatánál), templomba járás gyakorisága, gyermekek száma, etnikai hovatartozás, lakóhely.

*0,1, **0,05, ***0,01 szinten szignifikáns.

Adatok forrása: Társi 2005. évi háztartásmonitor-felmérése.

Több elemzés szerint a fiatalabbak életében az anyagi javak fontosabb szerepet töltenek be (*Richins [1994], Roberts–Clement [2007]*), és jobban jellemzi őket a versenyzői magatartás (*Martin és szerzőtársai [1994]*). Ennek megfelelően a társadalmi jövedelmi ranglétrán elfoglalt hely is jobban foglalkoztatja őket, aminek eredményeképpen esetükben a státushatásnak erősebbnek kell lennie az idősebbek körében tapasztaltnál. Az elméletünk szerint így az idősebbek számára a referenciacsoport jövedelmének információs ereje jelentősebb, míg a fiatalabbak között az információs hatást a státushatás nagyobb mértékben ellensúlyozza. A referenciacsoport jövedelmére vonatkozó becslések ezt az elméletet alátámasztják, a fiatalabbak (maximum 40 évesek) esetében a becslült együttható 0,199, míg az idősebbek (40 év feletti) esetében 0,876.

Végezetül a barátok és a család információforrásként játszott szerepét vizsgáltuk. A kérdőívben különböző információforrások fontosságát kellett értékelniük a válaszadóknak, többek közt a barátokat és a családot. Feltevésünk szerint azok, akik számára ez a szűkebb társadalmi környezet fontosabb információforrás, gyakrabban érintkeznek másokkal, így több lehetőségük van kihasználni a másoktól érkező információkat a jövőbeli kilátások értékelése során, így esetükben az életkor, iskolai végzettség és lakóhely alapján meghatározott referenciacsoport jövedelmének is erőteljesebb az információs hatása. A másik véglet esetében – akik számára a család és a barátok nem jelentenek fontos információforrást – az általunk meghatározott referenciacsoport jövedelmének „definíció szerint” nincs akkora információs hatása, hiszen a barátok többnyire éppen az azonos életkorú, isko-

elemzést az a munkaerőpiaci aktív szereplőire korlátozzuk, akkor a munkanélküliséggel érintettek körében a referenciacsoport jövedelmének együtthatója 0,631 (standard hiba = 0,661) lesz, a munkanélküliséggel nem érintettek között pedig 0,400 (standard hiba = 0,222).

lai végzettségű és lakóhelyű személyek között található. Ezzel összhangban a barátokra mint nagyon fontos információforrásra tekintők körében a referenciacsoport jövedelmének együtthatója 0,753, míg a komplementer csoportban 0,334.

Ezek az eredmények tehát arra utalnak, hogy a referenciacsoport jövedelme valóban információs és státushatásként működik, a bizonytalanabb csoportok esetében az információs hatás erősebb, míg a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyet előtérbe helyezőknl az átlagnál erőteljesebben érvényesül a státushatás.¹⁸

Összegzés

A jóllét és az anyagi tényezők kapcsolata régóta központi témája a társadalomtudományoknak. A közgazdaságtan jellemzően az abszolút tényezők fontosságát hangsúlyozza, ugyanakkor a relatív helyzet elégedettséget meghatározó szerepe egyre meggyőzőbben bizonyított. A szubjektív jólléttel kapcsolatos kutatásokkal összhangban a magyar adatokon végzett elemzésünk is azt mutatja, hogy az abszolút jövedelem mellett lényeges szerepet játszik elégedettségünkben a relatív, másokhoz és a saját korábbi jövedelmünkhöz viszonyított helyzet, valamint a nem monetáris tényezők szerepe is igen jelentős.

Mások jövedelmének változása kétféleképpen hathat az elégedettségre. A státushatás eredményeképpen a referenciacsoportba tartozók jövedelmének emelkedése boldogtalansággal jár együtt, hiszen ilyenkor az egyén státusa csökkenését érzékeli. Az információs hatás ugyanakkor ezzel ellentétes hatású. Minél magasabb a referenciacsoport jövedelme, annál elégedettebb az egyén, ugyanis a hozzá hasonló személyek kedvező helyzete információval szolgál a saját jövőbeli helyzete várható alakulásáról. Magyarországon az életkor, iskolai végzettség és lakóhely alapján meghatározott referenciacsoport jövedelmének változása esetében a státus- és információs hatás közül az utóbbi a domináns, ami eltérést jelent az amerikai és nyugat-európai mintákon végzett elemzésekhez képest, ugyanakkor megegyezik például az Oroszországban és Lengyelországban tapasztalattal. Mindez azt jelenti, hogy Magyarországon a jövőbeli kilátásokkal kapcsolatban bizonytalanság uralkodik, ami miatt a hasonló társadalmi helyzetűek jövedelmének növekedése nem ront, hanem az ebből származó információ miatt javít az elégedettségünkön.

Természetesen ez az eredmény változhat abban az esetben, ha az egyén és a referenciacsoport közti társadalmi távolság nő (azaz a referenciacsoportba tartozó személyeket más jellemzők alapján, például kizárólag az életkor vagy a lakóhely szerint határozzuk meg), hiszen ekkor a referenciacsoport helyzetéből származó információk fontossága a saját jövőbeli helyzet megítélésében csökken. Erre utalnak *Kingdon–Knight* [2007] és *Barrington-Leigh–Hellivell* [2008] tanulmányai, hiszen eredményeik szerint a kisebb földrajzi egységeken belül mások jövedelmének pozitív, míg nagyobb térségeket vizsgálva negatív hatása van az elégedettségre. Előbbiek esetében a kisebb területen lakók társadalmi helyzete hasonlóbbként értékelhető.

Az eredményeket és értelmezésüket támasztja alá a bizonytalan és kevésbé bizonytalan csoportok, a férfiak és nők, a fiatalok és idősek, munkanélküliek és a barátokra mint fontos információforrásra tekintők esetében kapott becslések. A jövőjüket, várható jövedelmüket,

¹⁸ További bizonyítéknak tekinthető a referenciajövedelem információforrásként való érzékelésére az, hogy abban az esetben, ha a jövőbeli kilátásokkal való elégedettséget magyarázzuk a 2. táblázat 3. modelljében felhasznált változókkal, akkor a referenciacsoport jövedelmének koefficiense 1,091 (standard hiba = 0,191) lesz. Ez azt jelenti, hogy minél magasabb mások jövedelme, annál elégedettebb valaki a jövőbeli lehetőségeivel. Ugyanakkor az eddigieknek némiképpen ellentmond, hogy a 12 hónap múlva várt anyagi helyzet becslése során mások jövedelme nem lesz szignifikáns magyarázó változó. Erre az lehet a magyarázat, hogy a referenciacsoport jövedelmének csak hosszabb távon van információs ereje. Az egyéves időtáv még nem jelent olyan bizonytalansági tényezőt, ami a mások jövedelmét valamiféle információs tartalommal ruházná fel. Sajnos a kérdőív nem tartalmazott hosszabb időtávra vonatkozó várakozásokkal foglalkozó kérdést, így ezt a hipotézist nem tudtuk ellenőrizni.

anyagi helyzetüket kevésbé látók körében (bizonytalanok, munkanélküliek) mások jövedelme erőteljesebben tölti be az információforrás szerepét, míg a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyet előtérbe helyezőknel, a versengőbbeknél (férfiak, fiatalok) az átlagosnál erőteljesebben érvényesül a státushatás, és ennek megfelelően alakul a referenciacsoport jövedelmének egyúthatójára vonatkozó becslés is.

Hivatkozások

- ALPIZAR, F.–CARLSSON, F.–JOHANSSON-STENMAN, O. [2005]: How Much Do We Care about Absolute Versus Relative Income and Consumption? *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 56. No. 3. 405–421. o.
- BARRINGTON-LEIGH, C. P.–HELLIWELL, J. F. [2008]: Empathy and Emulation: Life Satisfaction and the Urban Geography of Comparison Groups. NBER Working Paper No. 14593.
- BESHEARS, J.–CHOI, J. J.–LAIBSON, D.–MADRIAN, B. C. [2008]: How are Preferences Revealed? *Journal of Public Economics*, 92. 1787–1794. o.
- BLANCHFLOWER, D. G.–OSWALD, A. J. [2004]: Well-being over Time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics*, 88. 1359–1386. o.
- BRICKMANN, P.–COATES, D.–JANOFF-BULMAN, R. [1978]: Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative? *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 36. No. 8. 917–927. o.
- CARLSSON, F.–JOHANSSON-STENMAN, O.–MARTINSSON, P. [2007]: Do you Enjoy Having More than Others? Survey evidence of positional goods. *Economica*, 74. 586–598. o.
- CLARK, A. E. [2001]: What Really Matters in a Job? Hedonic Measurement Using Quit Data. *Labour Economics*, Vol. 8. No. 2. 223–242. o.
- CLARK, A. E.–FRUITERS, P.–SHIELDS, M. A. [2008]: Relative Income, Happiness, and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles. *Journal of Economic Literature*, Vol. 46. No. 1. 95–144. o.
- CLARK, A. E.–KRISTENSEN, N.–WESTERGARD-NIELSEN, N. [2009a]: Job Satisfaction and Co-Workers Wages: Status or Signal? *Economic Journal*, 119. 430–447. o.
- CLARK, A. E.–KRISTENSEN, N.–WESTERGARD-NIELSEN, N. [2009b]: Economic Satisfaction and Income Rank in Small Neighborhoods. *Journal of the European Economic Association*, Vol. 7. No. 2–3. 519–527. o.
- CLARK, A. E.–OSWALD, A. J. [1996]: Satisfaction and Comparison Income. *Journal of Public Economics*, Vol. 61. No. 3. 359–381. o.
- COLANDER, D. [2007]: Edgeworth's Hedonimeter and the Quest to Measure Utility? *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 21. No. 2. 215–225. o.
- CROSON, R.–GNEEZY, U. [2009]: Gender Differences in Preferences. *Journal of Economic Literature*, Vol. 47. No. 2. 448–474. o.
- CSIKSZENTMIHALYI, M.–HUNTER, J. [2003]: Happiness in everyday life: The uses of experience sampling. *Journal of Happiness Studies*, 4. 185–199. o.
- DI TELLA, R.–MACCULLOCH, R. [2006]: Some Uses of Happiness Data in Economics. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20. No. 1. 25–46. o.
- DI TELLA, R.–MACCULLOCH, R. [2010]: Happiness Adaptation to Income Beyond 'Basic Needs'. Megjelent: *Diener, E.–Helliwell, J. F.–Kahneman, D.* (szerk.): *International Differences in Well-Being*. Oxford University Press, 217–246. o.
- DIENER, E.–SUH, E. M.–LUCAS, R. E.–SMITH, H. L. [1999]: Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, Vol. 125. No. 2. 276–302. o.
- DOLAN, P.–PEASGOOD, T.–WHITE, M. [2008]: Do We Really Know What Makes Us Happy? A Review of the Economic Literature on the Factors Associated with Subjective Well-Being. *Journal of Economic Psychology*, 29. 94–122. o.
- DUESENBERY, J. S. [1952]: *Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- EASTERLIN, R. A. [1974]: Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. Megjelent: *David, P. A.–Reder, M. W.* (szerk.): *Nations and Households in Economic Growth*. Academic Press, New York–London, 89–125. o.

- EASTERLIN, R. A. [1995]: Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All? *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 27. 35–47. o.
- EASTERLIN, R. A. [2005]: A Puzzle for Adaptive Theory. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 56. No. 4. 513–521. o.
- EASTERLIN, R. A.–ANGELESCU, L. [2009]: Happiness and Growth the World Over: Time Series Evidence on the Happiness-Income Paradox. IZA Discussion Paper, 4060.
- FERRER-I-CARBONELL, A. [2005]: Income and Well-Being: an Empirical Analysis of the Comparison Income Effect. *Journal of Public Economics*, 89. 997–1019. o.
- FERRER-I-CARBONELL, A.–FRIJTERS, P. [2004]: How Important is Methodology for the Estimates of the Determinants Of Happiness? *Economic Journal*, 114. 641–659. o.
- FLIESSBACH, K.–WEBER, B.–TRAUTNER, P.–DOHMEN, T.–SUNDE, U.–ELGER, C. E.–FALK, A. [2007]: Social Comparison Affects Reward-Related Brain Activity in the Human Ventral Striatum. *Science*, Vol. 318. 1305–1308. o.
- FREY, B. S. [2008]: *Happiness: A Revolution in Economics*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- FREY, B. S.–STUTZER, A. [2002a]: What can economists learn from happiness research? *Journal of Economic Literature*, Vol. 40. No. 2. 402–435. o.
- FREY, B. S.–STUTZER, A. [2002b]: *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Well-Being*. Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- FRIJTERS, P. [2000]: Do Individuals Try to Maximize General Satisfaction. *Journal of Economic Psychology*, 21. 281–304. o.
- GROSFELD, I.–SENIK, C. [2010]: The Emerging Aversion to Inequality. *Economics of Transition*, Vol. 18. No. 1. 1–26. o.
- HIRSCHMAN, A. O.–ROTSCHILD, M. [1973]: The Changing Tolerance for Income Inequality in the Course of Economic Development. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 87. No. 4. 544–566. o.
- KAHNEMAN, D. [2003]: Maps of bounded rationality: Psychology for behavioral economics. *American Economic Review*, Vol. 93. No. 5. 1449–1475. o.
- KAHNEMAN, D.–DIENER, E.–SCHWARZ, N. (szerk.) [1999]: *Well-Being: The Foundation of Hedonic Psychology*. Russell Sage Foundation, New York.
- KAHNEMAN, D.–KRUGER, A. B. [2006]: Developments in the Measurement of Subjective Well-Being. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20. No. 1. 3–24. o.
- KAHNEMAN, D.–KRUGER, A. B.–SCHKADE, D.–SCHWARZ, N.–STONE, A. [2004]: A Survey Method for Characterizing Daily Life Experience: The Day Reconstruction Method. *Science*, Vol. 306.
- KAHNEMAN, D.–THALER, R. H. [2006]: Utility Maximization and Experienced Utility. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20. No. 1. 221–234. o.
- KAHNEMAN, D.–TVERSKY, A. [1979]: Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, Vol. 47. No. 2. 263–291. O.
- KAHNEMAN, D.–WAKKER, P. P.–SARIN, R. [1997]: Back to Bentham? Explorations of experienced utility. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 112. No. 2. 375–405. o.
- KINGDON, G. G.–KNIGHT, J. [2007]: Community, Comparison and Subjective Well-Being in a Divided Society. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 64. 69–90. o.
- KRUEGER, A. B. [2007]: Are We Having More Fun Yet? Categorizing and Evaluating Changes in Time Allocation. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2. 193–215. o.
- KRUGER, A. B.–SCHADKE, D. A. [2008]: The Reliability of Subjective Well-Being Measures. *Journal of Public Economics*, 92. 1833–1845. o.
- LAYARD, R. [2005]: *Boldogság. Fejezetek egy új tudományból*. Lexecon Kiadó, Győr.
- LELKES ORSOLYA [2003]: A pénz boldogít? A jövedelem és hasznosság kapcsolatának empirikus elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz. 383–405. o.
- LOEWENSTEIN, G.–UBEL, P. A. [2008]: Hedonic Adaptation and the Role of Decision and Experience Utility in Public Policy. *Journal of Public Economics*, 92. 1795–1810. o.
- LUTTMER, E. F. P. [2005]: Neighbors as negatives: Relative Earnings and Well-Being. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 120. No. 3. 963–1002. o.
- MARTIN, J. J.–EKLUND, R. C.–SMITH, A. L. [1994]: The Relationships among Competitiveness, Age and Ability in Distance Runners. *Journal of Sport Behavior*, Vol. 17. No. 4. 258–267. o.
- MCBRIDE, M. [2001]: Relative-Income Effects on Subjective Well-Being in the Cross Section. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 45. 251–278. o.
- MICHALOS, A. C. [1985]: Multiple Discrepancies Theory (MDT). *Social Indicators Research* 16.

- MOLNÁR GYÖRGY–KAPITÁNY ZSUZSA [2006]: Mobilitás, bizonytalanság és szubjektív jóllét Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 10. sz. 845–872. o.
- MORO, M.–BRERETON, F.–FERREIRA, S.–CLINCH, J. P. [2008]: Ranking quality of life using subjective well-being data. *Ecological Economics*, 65. 448–460. o.
- NIEDERLE, M.–VESTERLUND, L. [2007]: Do Women Shy away from Competition? Do Men Compete Too Much? *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 122. No. 3. 1067–1101. o.
- OSWALD, A. J.–WU, S. [2010]: Objective Conformation of Subjective Measures of Human Well-Being: Evidence from the USA. *Science*, Vol. 327. 576–579. o.
- RAMEY, V. A.–FRANCIS, N. [2009]: A Century of Work and Leisure. *American Economic Journal, Macroeconomics*, Vol. 1. No. 2. 189–224. o.
- REDERSDORFF, S.–GUIMOND, S. [2006]: Comparing Oneself over Time: The Temporal Dimension in Social Comparison. Megjelent: *Guimond, S.* (szerk.): *Social Comparison and Social Psychology: Understanding Cognition, Intergroup Relations, and Culture*. Cambridge University Press, 76–96. o.
- RICHINS, M. L. [1994]: Special Possessions and the Expression of Material Values. *Journal of Consumer Research*, Vol. 21. No. 3. 522–533. o.
- ROBERTS, J. A.–CLEMENT, A. [2007]: Materialism and Satisfaction with Over-All Quality of Life and Eight Life Domains. *Social Indicators Research*, 82. 79–92. o.
- SÁGI MATILD [2000]: Hogyan legyünk pesszimisták? Viszonyítsunk a sokkal jobhoz! *Századvég*, 17. sz. 41–66. o.
- SÁGI MATILD [2006]: Elégedettség az átalakuló társadalmakban Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György.–Vukovich György* (szerk.): *Társadalmi Riport 2006*. Társ. Budapest. 151–180. o.
- SCHIMMACK, U.–KRAUSE, P.–WAGNER, G. G.–SCHUPP, J. [2010]: Stability and Change of Well Being: An Experimentally Enhanced Latent State-Trait-Error Analysis. *Social Indicators Research*, 95.
- SCHWARZ, N.–STRACK, F. [1999]: Reports of subjective well-being: Judgmental processes and their methodological implications. Megjelent: *Kahneman, D.–Diener, E.–Schwarz, N.* (szerk.): *Well-Being: The Foundation of Hedonic Psychology*. Russell Sage Foundation, New York, 61–84. o.
- SENIK, C. [2004]: When Information Dominates Comparison. Learning from Russian Subjective Panel Data. *Journal of Public Economics*, 88. 2099–2123. o.
- SENIK, C. [2005]: Income Distribution and Well-Being: What Can We Learn from Subjective Data? *Journal of Economic Surveys*, Vol. 19. No. 1. 43–63. o.
- SENIK, C. [2008]: Ambition and Jealousy: Income Interaction in the ‘Old’ Europe versus the ‘New’ Europe and the United States. *Economica*, 75. 495–513. o.
- SENIK, C. [2009]: Direct Evidence on Income Comparisons and their Welfare Effects. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 72. No. 1. 408–424. o.
- SOLNICK, S. J.–HEMENWAY, D. [1998]: Is More Always Better? A Survey on Positional Concerns. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 37. No. 3. 373–383. o.
- STEFFEL, M.–OPPENHEIMER, D. M. [2009]: Happy by What Standard? The Role of Interpersonal and Intrapersonal Comparison in Ratings of Happiness. *Social Indicators Research*, 92. 69–79. o.
- STEVENSON, B.–WOLFERS, J. [2008]: Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox. *Brookings Papers on Economic Activity, tavasz szám*, 1–87. o.
- STUTZER, A.–FREY, B. S. [2010]: Recent advances in the economics of individual subjective well-being. *IZA Discussion Paper*, No. 4850.
- TVERSKY, A.–KAHNEMAN, D. [1992]: Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, 5. 297–323. o.
- TWENGE, J. M. [2000]: The Age of Anxiety? Birth Cohort Change in Anxiety and Neurotics, 1952–1993. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 79. No. 6. 1007–1021. o.
- VAN PRAAG, B. M. S.–FRUITERS, P. [1999]: The Measurement of Welfare and Well-Being: The Leyden Approach. Megjelent: *Kahneman, D.–Diener, E.–Schwarz, N.* (szerk.): *Well-Being: The Foundation of Hedonic Psychology*. Russell Sage Foundation, New York, 413–433. o.
- VANDERGRIFT, D.–YAVAS, A. [2009]: Men, Women, and Competition: An Experimental Test of Behavior. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 72. No. 1. 554–570. o.
- VEBLEN, T. [1899/1975]: A dologtalan osztály elmélete. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- VEENHOVEN, R. [1996]: Developments in satisfaction-research. *Social Indicators Research*, 37.
- VENDRIK, M. C. M.–WOLTJER, G. B. [2007]: Happiness and Loss Aversion: Is Utility Concave or Convex in Relative Income? *Journal of Public Economics*, 91. 1423–1448. o.